

”Puolet joutu saman tien ilmottaa ittensä kortistoo” – Epävarma tulevaisuus, toivon rakentaminen ja kasvotyö Asperger- ja neurotyypillisten henkilöiden välisissä keskusteluissa

Emmi Koskinen

Abstrakti

Tässä keskusteluanalyttisessä tutkimuksessa vertailen Asperger-henkilöiden sekä neurotyypillisten henkilöiden vuorovaikutuksellisia käytänteitä silloin, kun puheenaiheena ovat heidän epävarmat tulevaisuuden toiveensa ja odotuksensa koskien opintoja ja työelämää. Aineistona on keskusteluja kahden toisiaan entuudestaan tuntemattoman mieshenkilön välillä, joista toisella on todettu Aspergerin oireyhtymä (AS) ja toinen koehenkilö on neurotyypillinen (NT) sekä keskusteluja, joissa molemmat osallistujat ovat neurotyypillisiä. Artikkelissa keskistyn pieneen alakokoelmaan, jossa osallistujat kertovat epävarmoista odotuksistaan opintoja tai tulevaa työelämää kohtaan. Tulokset osoittavat, että aineiston NT-henkilöt tyypillisesti korostavat sisäisten ominaisuuksien, kuten motivaation, halun sekä ahkeruuden merkitystä, ja rakentavat yhteistyössä vuorovaikutuskumppaninsa kanssa keskusteluun toivoa epävarmojen olosuhteiden edessä. Aineiston AS-henkilöiden puheessa taas ei tyypillisesti esiinny samantasoista vuorovaikutuksellista työtä toivon rakentamiseen, vaikka heidän NT-keskustelukumppaninsa siihen pyrkisivätkin. Analysoin keskustelua goffmanilaisen kasvotyön näkökulmasta, ja tulkitsen tuloksia suhteessa AS-henkilöiden kognitiivisiin taipumuksiin sekä heidän mahdollisuuksiinsa vaikuttaa asemaansa työmarkkinoilla. Johtopäätöksenä totean osallistujien neurologisen statuksen sekä sosiaalisen statuksen heijastuvan erityisellä tavalla sekä keskustelujen sisältöön että niiden rakenteelliseen muotoon.

ASIASANAT: Aspergerin oireyhtymä, autismikirjon häiriö, kasvotyö, keskusteluanalyysi, toivo

Toivon rakentaminen ja kasvotyö vuorovaikutuksessa

Toivo on sekä psykologinen että normatiivinen ilmiö, joka voi esiintyä yksilöllisellä tai kollektiivisella tasolla (McGeer 2004). Toivon käsitettä on aiemmassa kirjallisuudessa käytetty kuvaamaan

esimerkiksi kognitiivista asennetta, emootiota, prosessia, toimintaa, kykyä tai näiden kaikkien yhdistelmää (McGeer 2004, 101). Monet tutkijat ovat kuitenkin olleet yksimielisiä siitä, että toivo voidaan luonnehtia oletuksena, että haluttu päämäärä tullaan saavuttamaan (Averill, Catlin &

Chon 1990; Pettit 2004; Tong ym. 2010). Toivoa on pidetty myös elintärkeänä osana ihmisten toimijuutta: toivo saa aikaan toimintaa epävarmojen olosuhteiden edessä, mikä puolestaan luo uutta toivoa (Kleres & Wettegren 2017). Toivon rakentamiseen liittyy vahva yhteisöllinen ulottuvuus. Victoria McGeer (2004) onkin kuvannut, miten samalla lailla, kun vanhemmat auttavat vauvansa pois avuttomuuden tilasta, aikuiselämässä ikätoverit tukevat toisiaan ja estävät toisiaan vaipumasta epätoivoon ja passiivisuuteen pettymysten kohdatessa. Toivon rakentaminen ja jakaminen on siten tärkeää ihmisten yhteiselolle. Siitä, miten toivoa konkreettisesti rakennetaan vuorovaikutustilanteissa, ei kuitenkaan ole juurikaan tietoa. Tässä mikrososiologisessa, keskusteluanalyttisessä tutkimuksessa pureudutaan siihen, miten toivoa rakennetaan (tai ei rakenneta) hetki hetkeltä kahden ihmisen välisissä kasvokkaisissa keskusteluissa.

Artikkelin aineisto muodostuu keskusteluista kahden toisiaan entuudestaan tuntemattoman henkilön välillä, joista toisella on todettu Aspergerin oireyhtymä (AS) ja toinen koehenkilö on neurotyypillinen (NT) sekä lisäksi keskusteluista, joissa molemmat osallistujat ovat neurotyypillisiä. Analysoin erityisesti kertomuksia, joissa osallistujat puhuvat omista, hyvin epävarmoista tulevaisuuden odotuksistaan koskien opintoja ja tulevaa työelämää. Näissä vuorovaikutuksen hetkissä toivon rakentaminen kytkeytyy vahvasti Erving Goffmanin *kasvotyön* käsitteeseen (Goffman 1955). Kasvoilla viitataan ihmisen kokeman minuuden positiiviseen sosiaaliseen arvoon, ja kasvotyöllä viitataan kasvojen vastavuoroiseen suojeluun vuorovaikutuksessa (Goffman 1955; Peräkylä 2015). Keskustelijoiden kasvot ovat uhattuna erityisesti sellaisissa tilanteissa, joissa rikotaan joko tahallisesti tai tahattomasti jotakin vallitsevaa sosiaalista normia. Tällöin ihmiset myös usein tukeutuvat erilaisiin *selontekoihin* (Garfinkel 1967; Heritage 1996), joilla perustellaan norminvastaista käytöstä.

Tämän tutkimuksen osallistujien ilmaisemat epävarmat tulevaisuudenodotukset luovat kasvoja uhkaavan keskustelutilanteen. Mikäli puhuja ei ole lainkaan varma, löytääkö hän valmistumisen jälkeen töitä, asian avoin myöntäminen voi olla sosiaalisesti epätoivottavaa ja siten haastavaa. Mahdollinen tuleva työttömyys tai sen uhka ei sovi suorittamisen eetoksen tai protestanttisen etiikan (ks. Weber 1990 [1905]) henkeen, joten aiheen avoin ja rehellinen käsittely voi vaatia osallistujilta huolellista kasvotyötä. Jopa pelkkä epävarmuus tulevaisuudesta voi olla norminvastaista käytöstä siitäkin huolimatta, että post-traditionaalisessa yhteiskunnassa tällainen identiteettipohdinta on yleistä (Giddens 1991). Niinpä jos puhuja ilmaisee, ettei tiedä mitä haluaisi tulevaisuudessa tehdä tai opiskella, hän saattaa joutua tukeutumaan selontekoihin. Epävarmasta tulevaisuudesta puhuminen voi luoda tarpeen selitellä omaa tilannetta ja luoda optimistisia tulevaisuuden skenaarioita tilanteen tasapainottamiseksi sekä omien että vuorovaikutuskumppanin kasvojen säilyttämiseksi.

Kun kasvotyö kohdistuu puhujan omiin kasvoihin, voidaan puhua myös itsen esittämisestä (*self-presentation*; Goffman 1959). Itsen esittämisen viittaa niihin hienovaraisiin keinoihin ja käytänteisiin, joilla pyrimme kontrolloimaan itsestä muille antamaamme vaikutelmaa. Kiinnostus itsen esittämiseen ja vaikutelmanhallintaan syntyi jokseenkin itsenäisesti samaan aikaan psykologiassa ja sosiologiassa (Leary 1996). Kun Goffman teki sosiologian alalla itsen esittämisestä erilaisia antropologisia havaintoja ja käytti apunaan anekdootteja vuorovaikutustilanteista, psykologiassa Edward Jones (1964) teki aiheesta kontrolloituja kokeita (Leary 1996, 8). Psykologiset tutkimukset ovat kuitenkin keskittyneet pääasiassa yksilön itsen esittämisen taktiikoihin eri tilanteissa, kun taas goffmanilainen näkökulma korostaa vuorovaikutuksellista, jaettua ja normatiivista vaikutelmanhallintaa (Leary 1996). Aikaisempi keskusteluanalyttinen tutkimus on suhtautu-

nut kasvotyöhön kahtiajakoisella tavalla: useat tutkijat ovat havainneet käsitteet hyödyllisiksi keskustelukäytäntöjen analysoinnissa (ks. esim. Heritage ja Raymond 2005; Peräkylä 2015), toiset taas ovat tulkinneet niiden lähinnä häiritsevän tutkijaa vuorovaikutuksen rakenteita analysoidessa (ks. Schegloff 1988). Tässä tutkimuksessa kasvotyön käsite osoittautui hyödylliseksi tulkitessani toivon rakentamisen käytänteiden säännönmukaisuuksia, eroja ja yhtäläisyyksiä.

Ihmisten ilmaisemassa yleisessä toiveikkuudessa ja kasvotyöhön ja itsen esittämiseen panostamisen määrässä on luonnollisesti yksilöllisiä eroja. Lisäksi epävarmoista tulevaisuuden työelämän odotuksista puhumiseen vaikuttaa olettavasti myös yksilöiden varsinainen status työmarkkinoilla. Seuraavaksi pureudun näihin teemoihin suhteessa henkilöihin, joilla on todettu Aspergerin oireyhtymä.

Asperger, kasvotyö ja työelämän odotukset

Aspergerin oireyhtymä (AS) on osa autismin kirjoja¹, jonka tärkeimpiä diagnostisia kriteereitä ovat sosiaalisen vuorovaikutuksen vaikeudet sekä toistava käyttäytyminen tai rajoittuneet kiinnostuksenkohteet (American Psychiatric Association 2013). Autismikirjon yhteyttä niin kutsutun *mielen teorian* käyttämiseen on tutkittu paljon: autismikirjon henkilöillä on usein haasteita asettua toisen henkilön asemaan tai ”lukea” muiden tuntei-

ta ja mielentiloja (ks. esim. Saxe & Baron-Cohen 2007). Nämä mielen luennan haasteet voivat olla yhteydessä kokeellisissa tutkimuksissa havaittuihin eroihin AS- henkilöiden ja NT- henkilöiden vaikutelmanhallinnassa: AS- henkilöiden itsen esittämisen ja kasvotyön on osoitettu olevan mahdollisesti vähemmän strategista kuin neurotyypillisten henkilöiden (ks. Scheeren ym. 2010). Artikkelini lähtökohtana on aiemmassa tutkimuksessa tehdyt havainnot (Koskinen, Stevanovic & Peräkylä 2021a), jossa esitimme, että kertoessaan ja vastaanottaessaan kasvoja uhkaavia tarinoita AS- henkilöiden vuorovaikutuksellinen työ itsensä tai keskustelukumppanin kasvojen suojelemiseksi poikkesi merkittävästi NT- henkilöistä. Tärkein löydöksemme koski niin sanottuja *kolmannen position* (Schegloff 2007) vuoroja, eli vuoroja, joilla AS- kertojat reagoivat NT- vastaanottajien tuottamiin kasvoja suojeleviin puheenvuoroihin. Analyysimme mukaan AS- kertojat eivät siis tyypillisesti seuranneet vastaanottajien ehdottamia kertojan kasvoja suojelevia toimintalinjoja, vaan pyrkivät keskusteluissa pikemminkin jonkinlaiseen ”aitouteen” kuin omien kasvojensa suoje- luun.

AS- henkilöiden työllistyminen on usein vaikeaa (esim. Baldwin, Costely & Warren 2014; Barnhill 2007; Romoser 2000; Vincent ym. 2019), mikä saattaa heijastua heidän työelämäasenteisiinsa (Aylott, Philips & Mclimens. 2008). Aikuisista autismikirjon henkilöistä vain 10–25 prosenttia on työelämässä, ja heillekin on tyypillistä, että he sijoittuvat koulutustasoaan matalammin palkattuihin, usein osa-aikaisiin työsuhteisiin (Autismiliitto 2022). James Richards (2012) on eritellyt mahdollisia syitä AS- henkilöiden työelämähaasteille: AS- diagnoosi voi liittyä korkeampaan taipumukseen menettää hermonsa sekä vaikeuksiin kysyä neuvoa ja olla vakuuttava (Meyer 2001); Heidän erilainen sensorinen systeeminsä voi aiheuttaa vaikeuksia selviytyä työelämän aistikuor- mituksista, kuten puheensorinasta tai värisevistä

1 Toukokuussa 2013 julkaistuun psykiatrisen tautiluokituksen (DSM) uusimpaan versioon lisättiin autismikirjon häiriön luokka, jonka myötä Asperger omana diagnoosinaan jäi kokonaan pois (American Psychiatric Association 2013). Suomessa käytössä olevan tautiluokituksen ICD:n uusi versio tulee seuraamaan DSM:n jalanjäljissä (World Health Organization 2022). Tässä tutkimuksessa viitataan osallistujien neurologiseen statukseen Asperger- diagnoosilla, sillä kyseiset henkilöt on diagnosoitu ennen uuden manuaalin käyttöönottoa.

toimistovaloista (Grandin & Duffy 2004); AS-henkilöt voivat myös tarvita poikkeuksellisen selkeitä, suoraviivaisia ja perusteellisia ohjeistuksia työnsä suorittamiseen (Fast 2004).

Olen muotoillut tämän artikkelin tutkimuskysymykset yllä olevan perusteella seuraavasti:

- 1) Miten osallistujat puhuvat epävarmoista tulevaisuuden odotuksistaan koskien opintoja ja työelämää ja millaisiin keskustelukäytänteisiin he tukeutuvat?
- 2) Voidaanko AS-henkilöiden ja NT-henkilöiden keskustelukäytänteissä paikantamaan systemaattisia eroja näissä vuorovaikutussekvensseissä?

Tutkimukseni tavoite on siis sekä lisätä ymmärrystä epävarmasta tulevaisuudesta puhumiseen liittyvistä käytännöistä ylipäätään että vertailla AS- ja NT-henkilöiden mahdollisia eroja tässä suhteessa. Hypoteesini on, että keskustellessaan tulevaisuuden epävarmuuksista osallistujat tukeutuvat erilaisiin kasvotyön keinoihin, kuten toivon rakentamiseen, ja että AS-henkilöt tukeutuvat näihin käytänteisiin mahdollisesti NT-henkilöitä vähemmän.

Aikaisempi tutkimus toivon rakentamisesta, kasvotyöstä sekä itsen esittämisestä on perustunut pääosin kyselyihin, haastatteluihin, antropologisiin havaintoihin tai kontrolloituihin koeasetelmiin. Tässä tutkimuksessa analysoin videoita aidoista vuorovaikutustilanteista, jotta näkisin, miten toivon rakentaminen tapahtuu käytännössä, vuoro vuorolta. Yksilökeskeisyyden sijaan ymmärrän toivon rakentamisen ja kasvotyön molempien keskustelun osallistujien mahdollisena projektina, jossa eri ryhmien keskustelukäytänteiden ero voi aiheuttaa kommunikaation mielenkiintoisia erityispiirteitä. Lisääntynyt ymmärrys AS/NT-ryhmien välisten keskustelukäytänteiden eroista toivon rakentamisen suhteen voi vähentää väärinkäsityksiä ja johtaa sujuvampiin kohtaamisiin, syvällisempään tunteiden jakamiseen ja

mahdollisesti myös parempaan yhteiseen ongelmanratkaisuun AS/NT-vuorovaikutuksessa.

Aineisto ja menetelmät

Artikkelin aineistona on kymmenen videoitua 45–60 minuutin keskustelua kahden toisiaan entuudestaan tuntemattoman henkilön välillä, joista toisella on todettu Aspergerin oireyhtymä ja toinen koehenkilö on neurotyypillinen (AS-NT dyadit) sekä yhdeksän kontrollikeskustelua, joissa molemmat osallistujat ovat neurotyypillisiä (NT-NT dyadit). Osallistujat istuivat vastakkaisissa nojatuoleissa ja heiltä mitattiin toista tutkimusta varten (ks. Stevanovic ym. 2019) myös psykofysiologisia vasteita, kuten sydämen syke ja ihon sähkönjohtavuus. AS-henkilöt rekrytoitiin yksityisen neuropsykiatrista kuntoutusta ja diagnosointipalveluja tarjoavan yrityksen kautta. AS-henkilöille on tehty tarkat neuropsykologiset tutkimukset sekä AS-diagnoosin määrittymiset ICD-10:n (WHO 1993) mukaan. Kontrolliryhmän osallistujat rekrytoitiin yliopisto-opiskelijoille suunnattujen sähköpostilistojen avulla. Kontrolliryhmään rekrytoitiin 18–40 vuotiaita miehiä, koska AS-ryhmän henkilöt olivat kaikki nuoria miehiä. Osallistujamäärän niukkuuden takia muita muuttujia kuin ikä, sukupuoli ja neurologinen status ei kontrolloitu. Emme myöskään keränneet osallistujilta muita taustamuuttujia (kuten koulutustaso), mitä voi pitää aineiston rajoituksena. Osallistujat ovat kuitenkin painottuneet nuoriin opiskelijoihin rekrytointikanavista johtuen. NT-henkilöiden neurotyypillisuus varmistettiin käyttämällä autismiasemää mittavaa kyselyä (*autism-spectrum quotient*, Baron-Cohen ym. 2001). Tutkimuslupa saatiin Helsingin yliopistollisen keskussairaalan eettiseltä toimikunnalta (päätös: 21.09.2011).

Keskustelun aiheena olivat osallistujien kokemat iloiset tai onnelliset tapahtumat ja menetykset. Keskustelijat saivat itse valita, miten he näistä aiheista keskustelivat. Heille annettujen ohjeistuksen

mukaan tutkimuksessa ei haettu mitään tiettyä tyyliä tai muotoa, vaan kerrottiin, että keskustelu on tutkimuksen kannalta hyvä juuri sellaisena kuin se sattuu etenemään. Keskusteluissa puhuttiinkin hyvin vapaasti ja hyvin useista eri aiheista, eli keskustelujen sisältö ei suinkaan rajoittunut ennalta ohjeistettuihin aiheisiin. Keskustelut litteroitiin käyttäen tarkkaa keskusteluanalyttistä litterointimenetelmää (Seppänen 1997). Litteraateista on poistettu tai muutettu tunnistetiedot ja erisnimet, kuten koulujen tai paikkakuntien nimet.

Näistä 19 litteroidusta keskustelusta muodostin ensin laajemman kokoelma *kasvoja uhkaavista kertomuksista* (N=60). Tämä kokoelma sisälsi tarinoita, joissa puhutaan jollakin tavalla arkaluontoisista asioista, ja jotka voivat vaatia osallistujilta huolellista kasvotyötä. Tapauskohtaiset arviot siitä, olivatko kertomukset kasvoja uhkaavia vai ei, perustuivat yhteiseen kulttuuriseen jäsenyyteen osallistujien kanssa. Tällaisia arkaluonteisia tai ongelmallisia aiheita ovat esimerkiksi yksinäisyys ja ryhmän ulkopuolelle jäämisen kokemukset, epäonnistumiset tai yhteiskunnan normeista poikkeaminen. Osallistujat myös itse orientoituivat usein aiheen arkaluontoisuuteen esimerkiksi siten, että kertomusten vastaanottajilla oli usein näkyviä vaikeuksia osoittaa *affiliaatiota* eli empaattista samanmielisyyttä (Stevanovic & Lindholm 2016b, 286). Tämä ei ole yllättävää, sillä itsen vähättelyyn ei ole suotavaa osoittaa samanmielisyyttä ja empatiakin voidaan näissä yhteyksissä tulkita säälinä (vrt. Koskinen 2022). Osallistujien omat orientaatiot kasvouhkiin eivät kuitenkaan olleet kokoelman muodostamisen ainut perusta, sillä kyseessä on niin sanottu epäsymmetrinen vuorovaikutustilanne, jossa kiinnostuksen kohteena on myös mahdolliset käytäntöjen puutteet ja erot ryhmien välillä. Tätä laajempaa kokoelmaa on analysoitu toisessa tutkimuksessa (ks. Koskinen, Stevanovic & Peräkylä 2021a). Tässä artikkelissa keskityn pieneen alakokoelmaan (N=14),

jossa osallistujat kertovat epävarmoista odotuksistaan opintoja tai tulevaa työelämää kohtaan.

Analyyysin alkuvaiheessa havainnoin tarinankerontaa ja tarinoiden vastaanottoa kokoelmassa kokonaisuutena jakamatta osallistujia erillisiin kategorioihin. Melko varhain huomasin kuitenkin johdonmukaisia eroja osallistujaryhmien välillä liittyen kasvotyön ja toivon rakentamisen käytänteisiin, joita ryhdyin tarkastelemaan systemaattisemmin. Kokoelmasta seitsemän tarinaa on NT-henkilöiden kertomia ja seitsemän tarinaa on AS-henkilöiden kertomia. Yksi NT-henkilö kertoo kolme epävarmaa tulevaisuutta koskevaa tarinaa, joten kaikkiaan kokoelman NT-tarinat ovat siis vain viiden eri NT-henkilön kertomia. Tämä tarkoittaa sitä, että 14 NT-henkilöä ei kertonut tämän tyyppisiä tarinoita lainkaan. Tämä voi viitata joko siihen, että osallistujat kokevat epävarmoista tulevaisuuden odotuksista puhumisen hankalana tai norminvastaisena tuntemattoman henkilön kanssa, tai siihen, että osallistujat eivät ylipääntään koe tällaisia tuntemuksia. AS-henkilöiden kertomia tarinoita on suhteessa enemmän osallistujien määrään nähden (7/10). Näistä tarinoista kuitenkin neljä on saman AS-henkilön kertomia, eli osallistujien välillä on selkeitä yksilöllisiä eroja siinä, kerrotaanko omista epävarmuuksista toiselle tuntemattomalle henkilölle vai ei. Näiden kokoelmien sisällä löydetty vuorovaikutuskäytäntöiden mallit toistuvat kuitenkin säännönmukaisina ryhmien sisällä (ks. Tulokset).

Tutkimuksen menetelmänä on kvalitatiivinen keskusteluanalyysi (KA; Stevanovic & Lindholm 2016a). Olennaista keskusteluanalyttiselle menetelmälle on ajatus siitä, että vuorovaikutus on pienimpiäkin yksityiskohtiaan myöten jäsenyntyä toimintaa. KA:ssa tutkitaankin erityisesti niitä toimintoja ja kategorioita, joita ihmiset puheessaan luovat – siis lausumia tekoina. (Hakulinen 1997: 13). Keskusteluanalyttinen tutkimus on perinteisesti kohdistunut vain täysin ”aitoon”

vuorovaikutukseen, jolla tarkoitetaan sellaisia vuorovaikutustapahtumia, jotka olisivat tapahtuneet tutkimuksesta huolimatta ja joilla on tutkimuksesta erillinen tavoite (Potter 2004). KA on yleensä myös hyvin aineistolähtöistä, eli perustuu empiirisestä aineistosta tehtyjen havaintojen analoimiseen (Seppänen 1997, 18–19).

Tutkimuskysymysten erityisen luonteen takia tässä tutkimuksessa käytetään poikkeuksellisesti kokeellisesti tuotettua aineistoa sekä hieman teoriasidonnaisempaa lähestymistapaa kuin KA:ssa tavallisesti. Tutkimuksen tausta-ajatuksena on, että uudet tieteelliset löydöt vaativat havaintojen tekoon jonkin johtoajatuksen, jonka avulla havainnot voidaan keskittää mielekkäisiin asioihin (ks. Grönfors 1982, 33; Peirce 1992). Tämä lähestymistapa tuo tutkimustani hieman lähemmäksi joitain diskurssianalyysin muotoja, sillä yhtenä diskurssianalyysin ja keskusteluanalyysin erona on aikaisemmin pidetty sitä, että diskurssianalyysissä voidaan myös käyttää ennakkokategorioita, jotka on saatu teoriasta (Hakulinen 1996). Tämän tutkimuksen havaintojen johtoajatuksena on siis toiminut näkemys, että AS-henkilöiden ja NT-henkilöiden keskustelukäytänteissä voi mahdollisesti löytyä merkityksellisiä eroja, joita tutkimuksessa pyritään paikantamaan.

Tulokset

Läpi kokoelman sekä AS- että NT-osallistujien puheessa korostuu suuri epävarmuus tulevaisuutta kohtaan. Aineiston NT-henkilöt (6/7 tarinaa) kertojina kuitenkin korostavat sisäisten ominaisuuksien, kuten motivaation, halun sekä ahkeruuden merkitystä, ja rakentavat yhteistyössä vuorovaikutuskumppaninsa kanssa keskusteluun toivoa epävarmojen olosuhteiden edessä myös vastaanottajina (6/8 tarinaa). Aineiston AS-henkilöiden puheessa taas ei esiinny samanlaista tai samantasoista vuorovaikutuksellista työtä optimismiin rakentamiseen, vaikka heidän NT-keskustelu-

kumppaninsa siihen pyrkisivätkin. Poikkeuksena aineistosta löytyy kuitenkin yksi tarina, jossa AS-henkilö tuottaa toivoa rakentavan vuoron NT-henkilön kertomukseen (ks. Esimerkki 4).

Tässä osiossa esitän aluksi katkelman kontrollikeskusteluista (NT-NT dyadit), jossa tiivistyy aineiston NT-osallistujien tyypilliset käytänteet sekä kertojina että vastaanottajina. Tämän jälkeen esitän kolme esimerkkiä AS-NT -keskusteluista, joista ensimmäisessä NT ja AS vaihtelevat kertojaroleja sekvenssin aikana, toisessa AS-henkilö on kertojana ja kolmannessa, poikkeavassa esimerkissä, AS-henkilö on vastaanottajana. Erittelen näiden aineistoesimerkkien avulla yllä mainitsemiani NT- ja AS-henkilöiden vuorovaikutuskäytänteiden eroja.

Ennen ensimmäistä esimerkkiä osallistujat ovat puhuneet omista taustoistaan. B kysyi A:lta, onko hän opiskellut jotain muuta alaa ennen tämänhetkistä opintoalaansa. A vastasi, että ei ole, ja jatkoi sitten kertomalla, että on mahdollisesti aikeissa muuttaa opintosuuntaansa tulevana syksynä.

Kun A on lopettanut kuvauksen suunnitelmistaan, hän toteaa naurahtaen ”mut tämmöne epävarmuus on mul hhe he opintotulevaisuudessa et” (rivit 11–13). A:n naurahdus viittaa siihen, että vuorossa on jotain ongelmallista (vrt. Jefferson 1988). Naurahdus voi liittyä aiheen arkaluontoisuuteen ja mahdollisen opiskeluissa ”ajelehtimisen” norminvastaisuuteen. Tätä tulkintaa tukee myös lisäys, jossa A korostaa henkilökohtaista panostaan ”tietty niiku yritän o- ahk- ahkera ahkera olla, mutta” (rivit 14–15), jota voi pitää jonkinlaisena selontekona. Tässä selontekovuorossa esiintyvä takeltelu myös tukee tulkintaa aiheen hankaluudesta.

B ottaa A:n tarinan samanmielisesti ja empaattisesti vastaan ”Joo se on seon ärsyttävää ku sitä menettää tavallaa sen, sen suunnan. Tai sen mitä mitä ite oli kelannu” (rivit 18–21). Vuoron voi nähdä sisällöllisesti liittyvän molempiin keskustelijoihin,

Esimerkki 1. Epävarmuus opintotulevaisuudesta (NT-NT; 31:24-32:27)

- 01 A: yksi mikä saattais olla, (.) kiinno- >no ↑yks mikä ois
 02 kiinnostavaa ois uskont- ↑uskontotieteet, (1.0) mutta nei,
 03 (0.7) sit mä en tiedä et mikä musta, (.) mik- mikä mihin
 04 ton niin, (0.2) mikä must tulis jos mä:# (.) valmistuisin
 05 musi- uskontotieteistä nii? (0.8) ↑valtiotieteistä mä
 06 voisin to(ta) niin, (0.3) jos mä ↑siit valmistuisin nii,
 07 (0.7) <siin mä kyl varmaan keksisin kyl jotain?> (0.6)
 08 jotain ura, (0.4) uramaisemia?
 09 (0.7)
 10 B: ↑joojoo.=
 11 A: =mut tämmöne: epävarmuus on mul fhhe HEf
 12 B: ↑niini[i].
 13 A: [opintotulevaisuudessa et, (0.8) varmaa ens vuosi menee
 14 ihan niiku, (1.0) tietty niiku yritän #o:# ahk- ↑ahkera
 15 ahkera olla mutta niin selvittää et mikä ton niin, (0.5)
 16 >mitä mitä< mä: sit lähen lukemaa armeijan jälkeen.
 17 (0.8)
 18 B: joo se on, (.) seon, (.) #ä# ärsyttävää ku sitä (.) menettää
 19 tavallaa sen, (.) sen suunnan? (0.7) ta[i 'tsen (.) #mitä
 20 A: [mm
 21 B: mitä (.) ite:# (0.8) oli kelannu,
 22 (0.8)
 23 B: → mut kyl ↑se (.) kyl se siit, (0.6) tota (0.6) muovautuu.
 24 A: → nii. (.) jos sen asian eteen tekee jotain nii varmasti se,
 25 (0.7) ((A katsoo B:tä ja nyökkää))
 26 B: ↑niinpä.
 27 A: sieltä löytyy sitteh.

sillä B on itse tätä ennen kuvannut omaa tilannettaan, jossa hän joutui loukkaantumisen takia vaihtamaan opintosuuntaansa. Tämän jälkeen B muuttaa hieman linjaansa ja toteaa optimistisesti, että ”mut kyl se siit tota muovautuu” (rivi 23). A jatkaa B:n kanssa samalla toimintalinjalla ja osoittaa samanmielisyyttä” (rivit 24-27), johon B vastaa korkealla prosodialla (huomaa nuoli↑) ”niinpä” (rivi 26). A ja B rakentavat siis yhteistyössä, vuoro vuoroilta, keskusteluun ja tilanteisiinsa toivoa. B:n lausahdus ”kyl se siit muovautuu” on melko idiomaattinen fraasi, joka toimii tässä yhteydessä myös (hankalan) topiikin sulkevana tai sulkemisen aloittavana vuorona. A täsmentää B:n aloittamaa optimistista linjaa korostamalla, että jos vain itse on valmis näkemään vaivaa, niin asiat järjestyvät.

Seuraavaksi siirryn AS-NT keskusteluihin. Esitelen sekvenssin, jossa NT-henkilö (jatkossa: NT) on ensin kertojana noudattaen yllä esiteltyjä kasvotyön käytänteitä ja suuntaa sitten huomion AS-henkilön (jatkossa: AS) kokemukseen. AS on yrittänyt jo kahdesti päästä sisään tiettyyn

oppilaitokseen ja opiskelee parhaillaan avoimen yliopiston puolella valmistautuen kolmanteen yritykseen. Hän on ilmaissut, kuinka ”hervittävä pettymys” se olisi, jos hän ei kolmannellakaan kerralla onnistuisi pääsemään sisään. Tätä katkelmaa ennen NT kannusti keskustelukumppaniaan toteamalla, että moni hänen ystävästään on noudattanut samaa suunnitelmaa yhden tai kahden pääsykoe-epäonnistumisen jälkeen ja päässyt lopulta sisään. Tämän jälkeen NT siirtyy puhumaan työllistymiseen liittyvistä teemoista.

NT korostaa vahvasti omia henkilökohtaisia, hyviä ominaisuuksiaan ”Ite oon tosi niinku motivoitunut henkilö et, tai sillai tykkään tehdä paljo hommi, sit se motivoi taas yrittää lisää ja tekee” (rivit 1-3). Tämän itsekuvauksen funktio voi olla ennaltaehkäistä seuraavan, työllistymisen vaikeutta koskevan puheen negatiivisia heijastevaikutuksia puhujan persoonaa kohtaan (vrt. Visapää 2021). NT kuvaa tulevaisuuden ”jännittävän” häntä (rivit 4-7): mitä päättyy tekemään ja saako ylipäätään töitä (rivit 4-8). Rivillä 10 NT viittaa myös huo-

Esimerkki 2. Huono työllisyystilanne (NT-AS; 11:28-12:55)

01 NT: ja #ei:# (.) ite oon tosi: (.) niinku †motivoitunu henkilö
 02 et. .hh tai sillai †tykkään tehäpaljo hommii, (.) sit se
 03 motivoi taas yrittää lisää ja tekee et, .hh et nyt #o#,
 04 (.) #alkaa# (.) jännittää just #et# (.) alkaa olla
 05 †loppuvaihees opinnot, (.) .hh et et mitä tekee sitko
 06 <†valmistuu> ni:, (.) se o vä- ehkä vähä semmon mikä
 07 †jännittää et@ .hh et missä tekee sen diplomi, (0.4) työn
 08 ja, (0.4) mihin pääsee si[t, (0.3) töihi jos pääsee heti
 09 AS: [m:.. (nyökkää)]
 10 NT: >et [nyt o aika huono .hh (.) <työllisyys>tilanne=†m_ite
 11 AS: [m:
 12 NT: hei: (.) .hh #ä:# alus puhuttii siit et #ä:# (0.4) kun
 13 sä pääset tonne? (.) @espanjan kielen tulkiks?@
 14 AS: niih. (.) no [mä halujan kans a[j- (--)]
 15 NT: → [oletetaa] [fOLETeta]än näin etf
 16 †kun, (0.) kun sä pääset nii ä: (.) †mikä se
 17 <työllistymis>, (.) niinko, (0.4) prosessi on °siel.°
 18 AS: h †niih. (.) se onki tota, (.) se onki: aika
 19 mielenkiintonen juttu tota. (.) mä kuulin, (.) #m# meillä
 20 kävi yks tyyppi, (.) tuolta: ((järjestön nimi))
 21 joka on tämmöne,
 22 NT: [°#okei#°
 23 AS: joku? (.) †tjärjestö? [.hh puhumassa, (.) .mthh
 24 NT: [joo?
 25 AS: kuulemma, (.) viime oisko ollu, (.) viime keväänä
 26 <valmistuneista,>
 27 NT: †mm:,
 28 AS: .hh niin °örp° (0.3) semmoset, (0.3) reilut alle †puolet nijoutu
 29 saman tie ilmottaa ittensä ni k_ortist(h)oo,
 30 NT: aha?
 31 (0.4)
 32 AS: m[:.
 33 NT: [seon. (0.2) vähä huano?=
 34 AS: =.hh (0.6) niih. (.) ja ku mäo [nyt †sitte, (.) no °öh°
 35 NT: [mm.
 36 AS: (.) sekin sitten ku mä kuulin sen ni seki aiheutti sitte
 37 vähä niinku semmosta, .hhhhh ö#:# (.) pettymistä ja sitte

noon työllisyystilanteeseen, kuten aiemmissakin esimerkeissä on tehty, mutta vaihtaakin tämän jälkeen yllättäen suuntaa ja kohdistaa huomion AS:n tilanteeseen (rivit 10-12). Tämä voi olla myös osoitus aiheen arkaluontoisuudesta, kun puhe ja huomio kohdistetaan äkillisesti muualle jättämättä keskustelukumppanille tilaa reagoida (huomaa = -merkki rivillä 10 ennen "mite hei" -lausumaa osoittamassa äkillisyyttä).

AS on aiemmin esittänyt varauksia siitä, pääseekö hän haluamalleen opintolinjalle espanjan kielen tulkiksi. Tässä kohden NT esittää kysymyksen, jossa oletuksena on, että AS pääsee haluamalleen opintolinjalle "kun sä pääset tonne espanjan kielen tulkiks" (rivit 12-13). AS aloittaa vastauksensa,

jossa on mahdollisesti sanomassa, että hänkin haluaisi ajatella pääsevänsä (rivi 14). Tässä vuorossa on löydettävissä mietoa tai maltillista toivon rakentamista. NT ei kuitenkaan kuuntele tai odota AS:n vuoron valmistumista, vaan aloittaa heti "no"-sanana (rivi 14) jälkeen päällekkäispuhuntana "oletetaa, OLETetaan näin et †kun, kun sä pääset". NT luo tässä siis optimismia AS:n tilanteeseen, ehkä jopa hieman "väkisin". Tämä väkinäisyyden vaikutelma syntyy NT:n vuoron ajoituksesta sekä äänen korottamisesta, jolla hän ei ota AS:n päällekkäistä vuoroa huomioon. NT mahdollisesti olettaa AS:n vuoron vievän keskustelua takaisin aikaisemmin käsiteltyihin epävarmuuksiinsa. Tässä toivon rakentaminen toimii tulkintani mukaan kahdella eri tavalla: toisaalta NT:n opti-

mistiset vuorot voivat "tsempata" A s -henkilöä ja tukea hänen itseluottamustaan ja toimijuuttaan, toisaalta niiden voi myös tulkita ohittavan A s :n aidon huolen.

Tämän jälkeen NT esittää varsinaisen kysymyksenä "mikä se työllistymis niinko prosessi on siel" (rivit 16-17). Vastauksessaan A S luo synkän kuvan tulevasta työllisyydestään, vaikka pääsisikin haluamaansa kouluun (rivit 18-28), ja jatkaa puhetta pettymysten kehyksessä (rivit 36-37) sivuuttaen NT:n aloittaman optimismin linjan. A S:n puhe tietyllä tavalla peilaa NT:n alkuperäistä kuvausta vallitsevasta huonosta työllisyystilanteesta, mutta se on tuotettu hyvin eri tavoin, ilman pehmennyksiä tai selontekoa. A S kuitenkin jakaa NT:n tunnekokemuksen liittyen työllistymisen epävarmuuteen, mikä on tärkeää huomioiden A S -henkilöiden haasteet tällaisen vastavuoroisen jakamisen suhteen (Stevanovic & Lindholm 2016b; Stevanovic & Koskinen 2018).

Seuraavassa esimerkissä A s -henkilö kuvaa yllä olevien esimerkkien kanssa samankaltaisella tavalla omia epävarmoja tulevaisuuden suunnitelmiaan, johon NT -henkilö tarjoaa vastaanottovuoroillaan jälleen toivorikkaampaa näkökulmaa. A S ei kuitenkaan seuraa tai hyväksy tätä NT:n useaan otteeseen tarjoamaa toimintalinjaa. Tätä katkelmaa ennen osallistujat ovat puhuneet kulttuurituotteista ja kyseinen topiikki on saatettu loppuun. NT tekee sitten uuden avauksen ja kysyy A S:lta hänen tulevaisuuden odotuksistaan.

Kun NT kysyy A S:lta tämän tulevaisuuden odotuksista (rivit 1-2), A S osoittaa vastauksellaan heti orientaatiota jonkinlaiseen ongelmaan tuottamalla naurahtaan vastauksen "emmä tiedä" (rivi 3, "en tiedä" etäännyttämisen välineenä ks. Harrington 1992) ja katsoen samalla alas. Tämän jälkeen A S kuitenkin jatkaa ja kuvaa suhtautumistaan pelokkaaksi. Hän perustelee epävarmuuttaan valitsemallaan opintolinjalla sekä vallitsevalla

talousilmapiirillä (rivit 6-10) aiempiin esimerkeihin verrattavissa olevalla tavalla. Kun A S mainitsee vallitsevan talousilmapiirin, NT osoittaa ymmärrystä ja myötälämistä nyökäten (rivi 11, nyökkäyksistä ks. Stivers 2008). Tämän jälkeen A S kuvaakin suunnitelmiaan edetä pelialalla melko yksityiskohtaisesti (rivit 13-37). Huomionarvoista on tässä kuitenkin se, että A S viittaa onneen ("jos hyvä tuuri käy", rivi 34) eikä esimerkiksi omaan ahkeruuteensa tai osaamiseensa, kuten NT -henkilöt esimerkeissä 1 ja 2.

A S:n kuvausta seuraa NT:n positiivinen arvio edellä kerrotusta "no mut toi kuulostaa iha jonkinasteiselta suunnitelmalta kuitenkin (rivit 40-41). A S osoittaa tähän ensin samanmielisyyttä ("nii", rivi 42), mutta palaa kuitenkin takaisin suunnitelman epämääräisyyttä korostavaan linjaansa (rivit 42-43). A S vetoaa jälleen ulkoisiin syihin sekä (humoristisesti) myös muiden ihmisten tekoihin suunnitelmaan vaikuttavina asioina "riippuu niin paljon tosta taloustilanteesta ja kaikista, hyökää-hyökkääkö Putin hhh, sellasista asioista" (rivit 46-54). A S:n kuvauksessa on havaittavissa taitavia itsevähättelyn (Speer 2019) keinoja.

Tämän jälkeen NT rinnastaa A S:n toiminnan yrittäjyyteen ja tekee yleistyksen (rivit 57-58). NT:n keskenjäävä lause on todennäköisesti johtamassa "yrittämisessä on aina omat epävarmuutensa" -tyyppiseen A S:n tilannetta normalisoivaan vuoroon. A S kuitenkin vastustaa tätä rinnastusta "no eihä sen pakko oo yrittäjyyttä" (rivi 59). NT kuitenkin jatkaa perustelemalla, miksi hänen mielestään rinnastus on osuva (rivit 60-64), jonka jälkeen hän visioi A S:lle mahdollisesti positiivisen tulevaisuuden "sitte joku iso pelifirma vois ostaa" (rivi 66). A S kuitenkin kiistää toivovansa tällaista eikä näe ison pelifirman ostamista positiivisena skenaariona (rivi 70). Esimerkissä 3 NT siis tarjoaa optimistisia tulevaisuuden skenaarioita useaan otteeseen, mutta A S ei tartu näihin vuoroihin tai seuraa NT:n toimintalinjaa. A S suuntautuu ennemmin-

Esimerkki 3. Epäselvä taloustilanne, hyökkääkö Putin (AS-NT; 26:38-28:36)

- 01 NT: önn- (.) mites sie, (0.3) °öh° suhtaudut, (0.5)
 02 tulevaisuuteesi=onko. (1.0) m-millaisia odotuksia näkymiä.
 03 AS: £eh-emma tiiä.£ ((kääntää katseen alas))
 04 NT: hehh
 05 (1.0)
 06 AS: mä oo vähä sillai pelokkaasti suhtaudun ku, (0.3) emmä oikeen
 07 tiiä ku, (0.4) emmä (0.3) tästä: (0.7) ku enhän mä nyt
 08 täällä: (0.8) mu opiskelulla mä en saa mitään, (0.7) kovi hyvi
 09 mitää, (.) mitään duunii. (.) etenkään tässä, (0.7) talousi-
 10 [talousilmapiiirissä ni,
 11 NT: [((nyökkää kallistaen päätä)) mm.
 12 (0.3)
 13 AS: on vähän, (1.1) vaikeeta=mun täytyy, (.) m- (.) mä teen nii-tä
 14 pelejä sillai, (.) itse. (0.7) pieniä pelejä sillai et[tä,
 15 NT: [↑okei.
 16 (0.7)
 17 AS: .ng jos sais vähä sellasta, (0.4) perusohjelmointi- (0.4) .hh
 18 osaamista niihi, (0.8) (-) pelie- pelien tekemistä varte=ja
 19 sit sais jotain sellasta portfoliota mitä näyttää ni pystyis
 20 ehkä saamaa jotain [pelialan töitä sitte, (0.3) [kenties ni .h
 21 NT: [mm? [nii?
 22 AS: sais vähän sitä tuloja ja sais, (0.5) vähän tutustua niinku
 23 suoma- (0.5) suomalaisiin pelintekijöihin muuten ni.
 24 NT: joo?
 25 (0.9)
 26 AS: sitte vois saada, (0.7) vähä sitä, (0.3) pesämunaa teh- (0.4)
 27 sa- saada sitte, (0.4) jos (0.3) elää sillai, (0.3) hyvin
 28 säästäväisesti ja sitte, (1.5) sit yrittää tehdä sitte, (.)
 29 itse jotaki projektia.
 30 (1.3)
 31 AS: jos sais sellasen kaupallisen projektin tehtyy niin sit[te,
 32 NT: [↑mm.
 33 (1.3)
 34 AS: ja: (.) jos hyvä tuuri käy ni si(11)ä vois saaha- saa
 35 sen verran, (.) takasi sitä rahaa siitä että, (1.1) pystyy
 36 jatkamaan. (.) pystyy sitte seuraavan, (.) projektin sillä
 37 rahottamaan.
 38 NT: ↑o:kei.
 39 (1.1)
 40 NT: → (no mut toi) (.) kuulostaa iha, (.) jonkiasteiselta
 41 suunnitelmalta [kuitenki.
 42 AS: [nii. (0.5) mut se on vähäv- (0.7) epämääräinen
 43 kuitenkin et[tä.
 44 NT: [nii?
 45 (0.5)
 46 AS: riippuu niin paljon tosta taloustilanteesta ja,
 47 (0.6)
 48 NT: se:↑o, (.) [(-)
 49 AS: [kaikista,
 50 (1.1)
 51 NT: tuo on kuiten[ki ni,
 52 AS: [hyökkää- hyökkääkö Putin £hh[hf
 53 NT: [£niihf=
 54 AS: (sellasista) asioista.
 55 NT: £niihf.
 56 (1.6)
 57 NT: → no, (.) yri- yrittämiseltähän tuo niinku, (0.8) kuulos-ftaja,
 58 (0.3) yrittäjyydessä nyt o aina,
 59 AS: n'eihä sen pakko oo yrittäjyyttä (--)
 60 NT: ↑nii no tietenki mut jos sie, (.) ite (.) ite suunnittelet
 61 projekteja, (0.8) sit koitat jotenki, (0.3) markkinoida n[iiitä ni,
 62 AS: [°mm°

63 (2.1)
 64 NT: mm. (0.8) ehkä se ↑alkuu sitä on.
 65 (1.1)
 66 NT: → sitte joku iso pelifirma vois ostaa,
 67 (0.6)
 68 AS: ɛmh[mh]
 69 NT: [ɛhehhɛ]
 70 AS: .hf emmä nyt [sellasta toivo,
 71 NT: [seon ty-
 72 (0.5)
 73 NT: ɛni(h)i.ɛ

kin NT:n vuorojen tarkkaan sisältöön, joista hän on eri mieltä, kuin niiden mahdolliseen funktioon tuomassa valoisampia tulevaisuudenkuvia keskusteluun (vrt. *optimistic projections*, Jefferson 1988). Tämäkään esimerkki ei kuitenkaan ole täysin vailla toivoa, kun AS:n kuvaa suunnitelmiaan ("jos hyvä tuuri käy", rivi 34), mutta toivon rakentaminen on huomattavasti maltillisempaa kuin NT-henkilöillä.

Seuraavassa, poikkeavassa esimerkissä AS-henkilö on kertomuksen vastaanottajana ja tuottaa (alun pessimismin jälkeen) keskusteluun vuoron, jonka selkeä funktio on rakentaa toivoa. Esimerkkiä 4 voi kuvata termillä *huolenkerrontasekvenssi* (Jefferson 1988). Tässä NT kuvaa tilannettaan, jossa on mahdollisesti jäämässä burnoutin takia pitkälle sairauslomalle.

Esimerkki 4. Burnout, miten pääsee työelämään kiinni (NT-AS; 3:20-4:01)

01 NT: .mth mut (.) siin on semmonen juttu että mä oonn, (.) ö: aika allu-
 02 allu- allo- alussa opintojani joka vähä harmittaa [mua silleen että
 03 AS: [mm.
 04 NT: tota, (.) .hh jos mä nyt täysillä (0.3) m- täysillä niinku tota
 05 noinniin (.) pyrkisin valmistumaan ni mä siltiki valmistuisin
 06 aikasintaan kolmikympyisenä? [.hh
 07 AS: [mm,
 08 NT: mutta nyt jos m#y:# jos mulle pistetään vuoden sairausloma nii sitte
 09 se on niinku aikasintaan? .ng (0.3) kolkytykkösenä ja käytännössä
 10 sitte >todennäköisesti< myöhemmin.
 11 AS: mm-m? ((nyökkää))
 12 NT: .hh ja mua (.) mietityttää että mitenkä siinä vaiheessa sitte enää
 13 pääsee työelämään [kiinni?]
 14 AS: [nii-i] nii. .hh (.) nykyäänhän ↑on, (0.5)
 15 ainaki mitä olen kuullu niin aika, (.) tiukat kriteerit, (.) vähän
 16 kaikkialla °sitte että en tiedä.°
 17 NT: joo, ((koskee kädellä silmää))
 18 AS: → ;mutta. (0.3) eiköhän se jotenkin, .hh
 19 (1.0)
 20 NT: joo,

NT kuvaa tilannettaan, jossa mahdollisen sairausloman takia hänen valmistumisensa voisi viivästyä entisestään (rivit 1-13). NT kuvailee sisäistä kokemustaan termeillä "harmittaa" (rivi 2) ja "mietityttää" (rivi 12). Kertomusta seuraa AS:n samanmielinen vuoro, jolla tämä nimenomaa vahvistaa NT:n päätelmää vaikeuksista päästä enää työelämään kiinni "Nii-i, nii. Nykyäänhän on, ainaki mitä olen kuullu, niin aika tiukat kriteerit vähän kaikkialla sitte että en tiedä" (rivit 14-

16). NT vastaa tähän "joo" ja koskettaa kasvojaan (rivi 17), jonka jälkeen AS vaihtaa linjaansa prosodisesti hieman korostetulla "mutta" (rivi 18), ja toteaa optimismin taipuvammin "eiköhän se jotenkin". Tämä esimerkki osoittaa, että myös AS-henkilöt voivat orientoitua toivon rakentamiseen kertomuksen vastaanottajina. AS:n toivoa luova vuoro muistuttaa esimerkki 1:stä, jossa NT tuotti idiomaattisen lausahduksen "kyl se siit muovautuu". Tässä esimerkissä AS:n vuoro jää kuitenkin

hieman enemmän ”auki” (huomaa vuoronloppuinen tasainen intonaatio, merkitty pilkulla, sekä sitä seuraava sisäänhengitys .hh välittäen lausuman keskeneräisyyttä, rivi 18). AS ja NT henkilöiden käytänteiden erot eivät siis ole jähmeitä tai kiinteitä, eivätkä ne näyttäyty vuorovaikutuksen jokaisella hetkellä, vaan kyse on usein hienovaraisemmista aste-eroista (vrt. Koskinen, Stevanovic & Peräkylä 2021b).

Johtopäätökset

Yhteistä kaikille yllä esitetyille AS- ja NT-henkilöiden kertomuksille on, että niissä korostuu epävarmuus tulevaisuutta, opintoja ja työllisyyttä kohtaan. Tarkempi analyysi kuitenkin paljastaa, että vaikka puheen sisältö on samankaltaista näiden kahden ryhmän välillä, siinä, miten aiheesta keskustellaan ja millaisia keskustelukäytänteitä hyödynnetään, löytyy systemaattisia eroja. Aineiston NT-henkilöt pyrkivät sekä kertojina että vastaanottajina rakentamaan keskusteluun toivoa epävarmojen (ulkoisten) olosuhteiden edessä korostamalla omia (sisäisiä) vahvuuksiaan. Aineiston AS-henkilöiden puheessa taas ei esiinny samanlaista tai saman tasoista vuorovaikutuksellista työtä toivon rakentamiseen. AS-henkilöiden ”miedomman” tai ”vaimeamman” toivon vaikutelma syntyy ennen kaikkea siitä, että he viittaavat varovaisemmin haluun (esimerkki 2), tuuriin (esimerkki 3), tai eivät täsmennä yksilön vaikutusmahdollisuuksia ollenkaan (”eiköhän se jotenkin”, esimerkki 4). Esitän, että aineiston NT-henkilöille tyyppisempää, prominentimpaa toivon rakentamista voi pitää kasvotyönä, jolla osallistujat pyrkivät säilyttämään aktiivisen toimijuuden vaikutelman keskustelukumppaninsa silmissä päämäärättömän elämässä ajelehtimisen sijaan. Aineiston AS-henkilöt eivät siis vaikuta orientoituvan omien tai keskustelukumppaninsa kasvojen suojeluun samalla lailla kuin NT-henkilöt. Tämä voi johtua esimerkiksi siitä, että AS-henkilöt eivät välttämättä tunnista keskustelukump-

paninsa vuorojen epäsuoraa ja julkilausumatonta kasvoja suojelevaa tarkoitusta (ks. esimerkki 3), tai siitä, että heillä ei ole erityistä motivaatiota vaikutelmanhallintaan keskittyen pikemminkin puheen totuudenmukaisuuteen ja asiasisältöön (vrt. Scheeren ym. 2010).

Toivon rakentamisen käytänteistä on mahdollista tehdä myös toinen, tiiviimmin keskustelun sekventiaaliseen rakenteeseen liittyvä tulkinta, joka voi olla osin päällekkäinen kasvojen suojelun kanssa. Epävarman tulevaisuuden ja mahdollisten vastoinkäymisten kuvaaminen on usein verrattavissa huolenkerrontaan (Jefferson 1988), valittamiseen (Drew & Holt 1988) tai huonoihin uutisiin (Maynard 2003). Koska tällaisiin negatiivisiin aiheisiin ja lausumiin on vaikea päättää keskustelua, keskustelijat systemaattisesti pyrkivät pois tällaisista teemoista, jotta kyseinen topiikki tai jopa koko keskustelu on mahdollista lopettaa. Tätä vuorovaikutuksellista työtä on kutsuttu esimerkiksi termeillä optimistinen projektio (Jefferson 1988) tai valoisan puolen löytäminen (Holt 1993). Tämä keskustelun normi ei välttämättä ole yhtä itsestään selvä AS-henkilöille kuin NT-henkilöille. Erityisesti tämän tutkimuksen esimerkki 3 osoittaa, miten kerrontasekvenssi voi pitkittyä, kun AS-kertoja ei seuraa tai hyväksy NT-vastaanottajan optimistisempia vuoroja, vaan keskittyy ennemminkin vuorojen tarkkaan sisältöön kuin niiden mahdolliseen lopetusta avittavaan tehtävään. On kuitenkin myös hyvin olennaista, millä keinoin toivoa tarkkaan ottaen keskusteluun rakennetaan. Tässä tutkimuksessa esitetyissä katkelmissa NT-henkilöt loivat optimismia nimenomaan korostamalla sisäisiä ominaisuuksiaan vaikeuksista selviytymisessä, mitä voidaan pitää heidän omia kasvojaan suojelevana toimintana.

Kolmas mahdollinen vaikuttava tekijä, johon tämän tutkimuksen perusteella ei valitettavasti voida ottaa kantaa, liittyy osallistujien mahdollisiin masennusoireisiin. Tutkimus on osoittanut,

että autismikirjon henkilöillä on moninkertainen riski masennukseen verrattuna neurotyypillisiin henkilöihin (Stewart ym. 2006). Masennusdiagnoosiin taas liittyy vuorovaikutuksen ja kielenkäytön erityispiirteitä. Esimerkiksi terapiavuorovaikutusta ja kliinisiä haastatteluja tutkittaessa on löydetty, että masentuneiden henkilöiden tarinankerronnassa korostuu avuttomuuden, toivottomuuden ja alhaisen toimijuuden kaltaisia tunteita (Angus & Greenberg 2011; Muntigl 2016; Vanheule & Hauser 2008). Omassa aiemmassa tutkimuksessamme (Koskinen ym. 2021) emme kuitenkaan löytäneet eroja masentuneiden ja ei-masentuneiden kielenkäytössä puolikokeellisessa, ei-kliinisessä vuorovaikutustilanteessa. Tulkitsimme artikkelissamme tätä yllättävää tulosta suhteessa aiempiin tutkimuksiin, joissa on todettu masennusoireista kärsivien henkilöiden usein piilottavan tilansa muilta ihmisiltä (Kirk ym. 2000; Chuick ym. 2009). Masennuksen peittelyä voi motivoida esimerkiksi kulttuuriset maskuliinisuuden mallit, joissa tunteiden hallinta, hyvä itsetunto ja haavoittumattomuus ovat keskeisiä hyveitä (Emslie ym. 2006). Esitän, että jatkotutkimuksissa olisi mielenkiintoista pureutua siihen, millaisissa vuorovaikutustilanteissa mahdollisia masennukseen liittyviä piirteitä peitellään, ja löytyykö autismikirjon henkilöiden ja neurotyypillisten henkilöiden välillä eroja tämän peittelyn määrässä tai tehokkuudessa. Lisäksi olisi tärkeää tutkia useampia sukupuolia, sillä viimeaikaiset tutkimukset viittaavat siihen, että autismikirjon naiset voivat olla parempia "naamioimaan" (*masking*) autistisia piirteitään, ja heidän vuorovaikutuskäytänteensä voivat siten poiketa miesten vastaavista (ks. esim. Bargiela, Steward & Mandy 2016; Sedgewick ym. 2016).

Tässä tutkimuksessa analysoidut tarinat syntyivät ikään kuin tehtävänannon (puhua iloisista asioista ja menetyksistä) sivutuotteena, minkä takia tämän tyyppisiä tarinoita on aineistossa hyvin vähän. Monissa keskusteluissa ei päädytty pu-

humaan tulevaisuuden suunnitelmista lainkaan, joten käsittelemäni otteet (N=14) ovat vain neljältä eri AS-henkilöltä ja viideltä NT-henkilöltä. Tästä pienestä kokoelmasta löytyneet erot ryhmien välillä tulee siis ottaa varauksella. Käytänteiden erot olivat kuitenkin tässä otoksessa hyvin säännönmukaiset ja yhtenevät aikaisemman tutkimuksen kanssa. Jatkossa olisi mielenkiintoista kerätä lisää keskusteluaineistoa, jossa osallistujille olisi annettu tehtäväksi pohtia tulevaisuuden toiveitaan ja odotuksiaan, ja saada siten enemmän vertailtavia tarinoita. Lisäksi olisi hyvä saada useampia osallistujia molempiin ryhmiin, jotta osallistujien taustamuuttujia voitaisiin kontrolloida kattavammin. Tarinoiden spontaanius on toisaalta tämän aineiston vahvuus: ne ovat syntyneet täysin keskustelijoiden itsensä aloitteesta.

Lopuksi esitän, että tässä aineistossa esiintyvien AS- ja NT-osallistujien vuorovaikutuskäytänteiden erojen taustalla voi vaikuttaa myös konkreettisempi osallistujien sosiaaliseen statukseen liittyvä puoli: AS-henkilöt kyvystään ja halukkuudestaan huolimatta kohtaavat usein merkittäviä haasteita työmarkkinoilla (esim. Baldwin ym. 2014). Vallitsevat yhteiskunnan rakenteet suosivat opinto- ja työelämässä tiettyjä neuropsykiatrisia ominaisuuksia, joissa AS-henkilöillä on epätyypillisiä piirteitä. Autismikirjon henkilöiden työllistymisen parantaminen onkin ollut yksi Autismi-Eurooppa säätiön tärkeimmistä yhteiskunnallisista tavoitteista (ks. Vincent ym. 2019). AS-henkilöiden tulevaisuus voi siis olla merkittävästi epävarmempi kuin heidän NT-keskustelukumppaneillaan, ja myös heidän vaikutusmahdollisuutensa omiin ammatillisiin näkyymiin voivat olla aidosti pienemmät. Tämä voi osaltaan selittää sitä, että AS-henkilöt hienovaraisesti vastustavat NT-henkilöiden yrityksiä siirtyä optimistisempaan katsantokantaan tai yksilön henkilökohtaisia ominaisuuksia painottavaan näkökulmaan. Tämä on yhteiskunnallisesti merkityksellistä, koska toivo on yhteydessä ihmisen toimijuuteen ja omien

olosuhteiden parantamiseen (McGeer 2004). Jos toivoa ei alkuaan ole tai sitä ei rakenneta yhdessä vuorovaikutuskumppanin kanssa, sillä voi olla epäsuoria vaikutuksia jopa työllistymiseen, koska toivo saa aikaan toimintaa negatiivistenkin näkymien edessä (Kleres & Wettegren 2017). Toisaalta NT-henkilöiden yritykset siirtyä optimistisempaan katsantokantaan AS-henkilöiden kertomusten jälkeen voivat myös ohittaa AS-henkilöiden aidon huolen: kaikilla ei ole yhtäläisiä, yksilöllisiä mahdollisuuksia vaikuttaa tulevaan työllistymiseensä. NT-henkilöiden harjoittama kasvojensuojelu voi siten peittää alleen ongelmia, joista olisi hyvä keskustella avoimesti tai jotka olisi vähintään hyvä tiedostaa.

Kiitokset

Suuret kiitokset Anssi Peräkylälle arvokkaista kommentteista artikkelin käsikirjoitusvaiheessa sekä projektin ohjauksesta. Lämmin kiitos Melissa Stevanovic ja muut 2021 Sosiologipäivien ”Toivo ja odotukset vuorovaikutuksessa” -työpajan osallistujat kommentteista aineiston alustavaan analyysiin. Erityiskiitokset Nuutti Harmo, Pentti Henttonen, Taina Nieminen von-Wendt, Maria-Elisa Salonsaari, Elina Sihvola, Pekka Tani ja Taina Valkeapää aineistonkeruusta. Kiitän myös keskustelujen osallistujia arvokkaan aikansa luovuttamisesta tutkimuksen käyttöön.

Kirjallisuus

- AUTISMILIIHTO. 2022. *Työ ensin*. (Noudettu 13.5.2022.)
<https://autismiliitto.fi/toiminta/vaikuttaminen/tyo-ensin/>
- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION. 2013. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. 5th ed. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- ANGUS, LYNNE E. & LESLIE S. GREENBERG. 2011. *Working with Narrative in Emotion-Focused Therapy: Changing Stories, Healing Lives*. Washington, DC: American Psychological Association.
- AVERILL, JAMES R., GEORGE CATLIN & KYUM KOO CHON. 1990. *Rules of Hope*. Springer-Verlag Publishing.
- AYLOTT, JILL, KEVIN PHILIPS & ALEX MCLIMENS. 2008. “They Would Have Sacked Me Anyway”: The Real Barriers to Employment for People with Asperger’s Syndrome.” *Good Autism Practice (GAP)* 9:1, 32–39.
- BALDWIN, SUSANNA, DEBRA COSTLEY & ANTHONY WARREN. 2014. “Employment Activities and Experiences of Adults with High-Functioning Autism and Asperger’s Disorder.” *Journal of Autism and Developmental Disorders* 44:10, 2440–2449.
- BARNHILL, GENA P. 2007. “Outcomes in Adults With Asperger Syndrome.” *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities* 22:2, 116–126.
- BARGIELA, SARAH, ROBYN STEWARD & WILLIAM MANDY. 2016. “The Experiences of Late-Diagnosed Women with Autism Spectrum Conditions: An Investigation of the Female Autism Phenotype.” *Journal of Autism and Developmental Disorders* 46, 3281–3294.
- BARON-COHEN, SIMON, SALLY WHEELWRIGHT, RICHARD SKINNER, JOANNE MARTIN & EMMA CLUBLEY. 2001. “The Autism-Spectrum Quotient (AQ).” *Journal of Autism and Developmental Disorders* 31, 5–17.
- CHUICK, CHRISTOPHER D., JAY M. GREENFELD, STEFANIE TERI GREENBERG, SAMUEL J. SHEPARD, SAM V. COCHRAN, JAMES T. HALEY. 2009. “A Qualitative Investigation of Depression in Men.” *Psychology of Men & Masculinity* 10:4, 302–313.
- DREW, PAUL & ELIZABETH HOLT. 1988. “Complainable Matters: The Use of Idiomatic Expressions in Making Complaints.” *Social Problems* 35, 398–417.
- EMSLIE, CAROL, DAMIEN RIDGE, SUE ZIEBLAND & KATE HUNT. 2006. “Men’s Accounts of Depression: Reconstructing or Resisting Hegemonic Masculinity?” *Social Science & Medicine* 62, 2246–2257.
- FAST, YVONA. 2004. *Employment for Individuals with Asperger’s Syndrome or Non-Verbal Learning Disability: Stories and Strategies*. Lontoo: Jessica Kingsley.
- GARFINKEL, HAROLD. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs N.J.: Prentice-Hall.
- GIDDENS, ANTHONY. 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cornwall: Polity Press.
- GOFFMAN, ERVING. 1955. “On Face-Work.” *Psychiatry* 18:3, 213–231.
- GOFFMAN, ERVING. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Anchor.
- GRANDIN, TEMPLE & KATE DUFFY. 2004. *Developing Talents: Careers for Individuals with Asperger Syndrome and High-Functioning Autism*. Shawnee Mission (KS): Autism Asperger Publishing Company.
- GRÖNFORS, MARTTI. 1982. *Kvalitatiiviset kenttätyömenetelmät*. Porvoo: WSOY.
- HAKULINEN, AULI. 1996. “Keskusteluanalyysin profillista ja tilasta.” Teoksessa *Kieli 10. Suomalaisen keskustelun keinoja II*, toim. Auli Hakulinen. Helsinki: Hakapaino Oy, 9–22.

- HAKULINEN, AULI. 1997. "Vuorottelujäsennys." Teoksessa *Keskusteluanalyysin perusteet*, toim. Liisa Tainio. Tampere: Vastapaino, 32–55.
- HARRINGTON, C. LEE. 1992. "Talk About Embarrassment: Exploring the Taboo-Repression-Denial Hypothesis." *Symbolic Interaction* 15:2, 203–225.
- HERITAGE, J. 1996. *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- HERITAGE, JOHN & GEOFFREY RAYMOND. 2005. "The Terms of Agreement: Indexing Epistemic Authority and Subordination in Talk-in-Interaction." *Social Psychology Quarterly* 68:15–38.
- HOLT, ELIZABETH. 1993. "The Structure of Death Announcements: Looking on the Bright Side of Death." *Text* 13:2, 189–212.
- JEFFERSON, GAIL. 1988. "On the Sequential Organization of Troubles-Talk in Ordinary Conversation." *Social Problems* 35:4, 418–441. <https://doi.org/10.2307/800595>
- JONES, EDWARD E. 1964. *Ingratiation, a Social Psychological Analysis*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- KLERES, JOCHEN & ÅSA WETTERGREN. 2017. "Fear, Hope, Anger, and Guilt in Climate Activism." *Social Movement Studies* 16:5, 507–519.
- KOSKINEN, EMMI. 2022. *Storytelling, Self, and Affiliation*. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 205/2022. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/341931>
- KOSKINEN, EMMI, MELISA STEVANOVIC & ANSSI PERÄKYLÄ. 2021a. "The Recognition and Interactional Management of Face Threats: Comparing Neurotypical Participants and Participants with Asperger's Syndrome." *Social Psychology Quarterly* 84:2, 132–154.
- KOSKINEN, EMMI, MELISA STEVANOVIC & ANSSI PERÄKYLÄ. 2021b. "Affiliation, Topicality, and Asperger's: The Case of Story-Responsive Questions." *Journal of Interactional Research in Communication Disorders* 11:1, 52–77.
- KOSKINEN, EMMI, SAMUEL TUHKANEN, MILLA JÄRVENSIVU, ENIKÖ SAVANDER, TAINA VALKEAPÄÄ, KAISA VALKIA, ELINA WEISTE & MELISA STEVANOVIC. 2021. "The Psychophysiological Experience of Solving Moral Dilemmas Together: An Interdisciplinary Comparison between Participants with and without Depression." *Frontiers in Communication* 6:625968.
- KIRK, LINDSEY, DAVID A. F. HAAGA, ARI SOLOMON & CINDY BRODY. 2000. "Perception of Depression Among Never-Depressed and Recovered-Depressed People." *Cognitive Therapy and Research* 24, 585–594. <https://doi.org/10.1023/A:1005518229707>
- LEARY, MARK R. 1996. *Self-Presentation: Impression Management and Interpersonal Behavior*. Social Psychology Series. Taylor & Francis Group.
- MAYNARD, DOUGLAS W. 2003. *Bad News, Good News: Conversational Order in Everyday Talk and Clinical Settings*. Chicago: University of Chicago Press.
- MCGEER, VICTORIA. 2004. "The Art of Good Hope." *Annals of the American Academy of Political & Social Science* 592:1, 100–127.
- MEYER, ROGER N. 2001. *Asperger Syndrome Employment Workbook: An Employment Workbook for Adults with Asperger Syndrome*. London: Jessica Kingsley.
- MUNTIGL, PETER. 2016. "Storytelling, Depression, and Psychotherapy." Teoksessa *The Palgrave Handbook of Adult Mental Health*, toim. Michelle O'Reilly and Jessica N. Lester. Lontoo: Palgrave Macmillan, 577–596.
- PEIRCE, CHARLES S. 1992 [1877]. "The Fixation of Belief." Teoksessa *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings. Volume 1, 1867–1893*, toim. Nathan Houser & Christian Kloesel. Bloomington: Indiana University Press, 109–123.
- PERÄKYLÄ, ANSSI. 2015. "From Narcissism to Face Work: Two Views on the Self in Social Interaction." *American Journal of Sociology* 121, 445–474.
- PETTIT, PHILIP. 2004. "Hope and its Place in Mind." *Annals of the American Academy of Political & Social Science* 592:1, 152–165.
- POTTER, JONATHAN. 2004. "Discourse Analysis as a Way of Analysing Naturally Occurring Talk." Teoksessa *Qualitative Research: Theory, Method and Practice, 2nd ed.*, toim. David Silverman. Lontoo: Sage, 200–221.
- RICHARDS, JAMES. 2012. "Examining the Exclusion of Employees with Asperger Syndrome from the Workplace." *Personnel Review* 41:5, 630–646.
- ROMOSER, MARK F. 2000. "Malemployment in Autism." *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities* 15, 246–247.
- SAXE, REBECCA & SIMON BARON-COHEN (TOIM.). 2007. *Theory Of Mind. A Special Issue of the Journal Social Neuroscience*. Hove: Psychology Press.
- SCHEEREN, ANKE M., SANDER BEGEER, ROBIN BANERJEE, MARK M. TERWOGT, AND HANS M. KOOT. 2010. Self-Presentation in Children and Adolescents with High Functioning Autism Spectrum Disorder in Hypothetical and Real Life Situations. *Autism* 14:5, 457–473.
- SCHEGLOFF, EMANUEL. A. 1988. "Goffman and the Analysis of Conversation." Teoksessa *Erving Goffman: Exploring the Interaction Order*, toim. Paul Drew & Anthony Wootton. Cambridge: Polity, 89–135.
- SCHEGLOFF, EMANUEL. A. 2007. *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis, Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEDEGWICK, FELICITY, VIVIAN HILL, RHIANNON YATES, LEANNE PICKERING & ELIZABETH PELLICANO. 2016. "Gender Differences in the Social Motivation and Friendship Experiences of Autistic and Non-Autistic Adolescents." *Journal of Autism and Developmental Disorders* 46, 1297–1306.

- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA. 1997. Vuorovaikutus paperilla. Teoksessa *Keskustelunanalyysin perusteet*, toim. Liisa Tainio. Tampere: Vastapaino, 18–31.
- SIDNELL, JACK. 2014. "The Architecture of Intersubjectivity Revisited." Teoksessa *The Cambridge Handbook of Linguistic Anthropology*, toim. Nick Enfield, Paul Kockelman & Jack Sidnell. Cambridge: Cambridge University Press, 364–399.
- SPEER, SUSAN. 2019. "Reconsidering Self-Deprecation as a Communication Practice." *British Journal of Social Psychology* 58, 806–828.
- STEVANOVIC, MELISA & CAMILLA LINDHOLM (TOIM.). 2016a. *Keskustelunanalyysi — Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta*. Tampere: Vastapaino.
- STEVANOVIC, MELISA & CAMILLA LINDHOLM. 2016b. Sosiaalisen havaitsemisen haasteet. Teoksessa *Keskustelunanalyysi — Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta*, toim. Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm. Tampere: Vastapaino, 276–294.
- STEVANOVIC, MELISA, PENTTI HENTTONEN, EMMI KOSKINEN, ANSSI PERÄKYLÄ, TAINA NIEMINEN VON-WENDT, ELINA SIHVOLA, PEKKA TANI & MIKKO SAMS. 2019. "Physiological Responses to Affiliation During Conversation: Comparing Neurotypical Males and Males with Asperger Syndrome." *PLOS ONE* 14:9, e0222084. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0222084>
- STEVANOVIC, MELISA & EMMI KOSKINEN. 2018. "Sosiaalinen vuorovaikutus autismikirjon häiriössä – keskustelututkimuksen näkökulma." *Duodecim* 134:21, 2120–2126.
- STEWART, MARY E., LOUISE BARNARD, JOANNE PEARSON, REEM HASAN & GREGORY O'BRIEN. 2006. Presentation of Depression in Autism and Asperger Syndrome: A Review. *Autism* 10:1, 103–116.
- STIVERS, TANYA. 2008. "Stance, Alignment, and Affiliation During Storytelling: When Nodding is a Token of Affiliation." *Research on Language and Social Interaction* 41:1, 31–57.
- TONG, EDDIE M. W., BARBARA L. FREDRICKSON, WEINING CHANG & ZI XING LIM. 2010. "Re-Axamining Hope: The Roles of Agency Thinking and Pathways Thinking." *Cognition and Emotion* 24:7, 1207–1215.
- VANHEULE, STIJN & STUART T. HAUSER. 2008. "A Narrative Analysis of Helplessness in Depression." *Journal of the American Psychoanalytic Association* 56:4, 1309–1330.
- VINCENT, ALIX, DAVID DA FONSECA, KARINE BAUMSTARCK, ISABELLE CHARVIN, RAFAEL ALCARAZ-MOR, MARIE-PASCALE LEHUCHER-MICHEL. 2019. "The Quality of Life and the Future of Young Adults with Asperger Syndrome." *Disability and Rehabilitation* 42:14, 1987–1994.
- VISAPÄÄ, LAURA. 2021. "Self-Description in Everyday Interaction: Generalizations about Oneself as Accounts of Behavior." *Discourse Studies* 23:3, 339–364.
- WEBER, MAX. 1990 [1905]. Protestantinen etiikka ja kapitalismin henki. WSOY.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION, WHO. 1993. *ICD-10, the ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Diagnostic Criteria for Research*. Geneva: World Health Organization.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION, WHO. 2022. ICD-11. (Noudettu 13.5.2022.) <https://www.who.int/classifications/icd/en/>